

Κόλιντα Μπάμπω: Είναι ιδιαίτερα προσφιές έθιμο στις περιοχές της Πέλλας και της Ημαθίας. Η ονομασία του σημαίνει «σφάζουν γιαγιά» και σύμφωνα με αυτό οι κάτοικοι μιας περιοχής ανάβουν φωτιές και φωνάζουν «Κόλιντα Μπάμπω» για να μάθουν οι άνθρωποι για τη σφαγή του Ηρώδη και να προστατευτούν. Πρόκειται όμως, ουσιαστικά, για κάλαντα που ψάλλονται στις περισσότερες περιοχές της Μακεδονίας, άλλοτε από παιδιά, άλλοτε από νέους, άλλοτε από ηλικιωμένους που δέχονται για κέρασμα γλυκίσματα, μελομακάρονα, καρύδια και κρασί.

Μεταμφιέσεις: Λέγονται ραγκούτσια στη Χαλάστρα της Θεσσαλονίκης, ρουγκάτσια στην Ημαθία, ραγκουτσάρια στην Καστοριά, μπουμπουσάρια στη Σιάτιστα Κοζάνης, μωμόγεροι στο Κιλκίς και την Κοζάνη, κουδουνοφόροι στο Σοχό, αράπηδες και μπουμπόγερα στη Δράμα.

Η παράδοση της Μακεδονίας για τα ραγκούτσια αναφέρει ότι επί τουρκοκρατίας οι τουρκικές αρχές αδυνατούσαν να αστυνομεύσουν τις περιοχές από τις επιθέσεις ληστών και για το λόγο αυτό ανέθεταν σε ομάδες Ελλήνων να προφυλάξουν τους κατοίκους. Έτσι, νέοι από χωριά της περιοχής γύριζαν τις μέρες του 12ήμερου τα χωριά, ντυμένοι με φουστάνελες, φέροντας σπαθιά και παίζοντας ζουρνάδες και νταούλια. Ο ρόλος τους ήταν να προστατεύουν τα χωριά και για το έργο αυτό εισέπρατταν ως αντίτιμο δώρα ή οτιδήποτε είχαν οι χωρικοί: κρασί, κρέας, καλαμπόκι και σιτάρι.

Το σπάσιμο του ροδιού: Το πρωί της Πρωτοχρονιάς, η οικογένεια πηγαίνει στην εκκλησία και ο νοικοκύρης κρατάει στην τσέπη του ένα ρόδι, για να το λειτουργήσει. Γυρνώντας σπίτι, πρέπει να χτυπήσει το κουδούνι της εξώπορτας – δεν κάνει να ανοίξει ο ίδιος με το κλειδί του – και έτσι να είναι ο πρώτος που θα μπει στο σπίτι, για να κάνει το καλό ποδαρικό, με το ρόδι στο χέρι.

Μπαίνοντας μέσα, με το δεξί, σπάει το ρόδι πίσω από την εξώπορτα, το ρίχνει δηλαδή κάτω με δύναμη, για να σπάσει και να πεταχτούν οι ρώγες του παντού και ταυτόχρονα λέει: «με υγεία, ευτυχία και χαρά το νέο έτος κι όσες ρώγες έχει το ρόδι, τόσες λίρες να έχει η τσέπη μας όλη τη χρονιά».

Τα παιδιά μαζεμένα γύρω-γύρω κοιτάζουν οι ρώγες, αν είναι τραγανές και κατακόκκινες. Όσο γερές κι όμορφες είναι οι ρώγες, τόσο χαρούμενες κι ευλογημένες θα είναι οι μέρες που φέρνει μαζί του ο νέος χρόνος.

Βασιλόπιτα

Μία παράδοση της Κωνσταντινούπολης λέει τα εξής: Όταν ο άγιος Βασίλειος ήταν Επίσκοπος στην Καισαρεία, ο Έπαρχος της Καππαδοκίας πήγε με σκληρές διαθέσεις να εισπράξει φόρους. Οι κάτοικοι φοβισμένοι ζήτησαν την προστασία του ποιμενάρχη τους. «Σας ζητάω αμέσως, τους είπε εκείνος, να μου φέρει ο καθένας ό,τι πολύτιμο αντικείμενο έχει». Μάζεψαν πολλά δώρα και βγήκαν μαζί με το Δεσπότη τους οι κάτοικοι της Καισαρείας να προϋπαντήσουν τον Έπαρχο. Ήταν όμως τέτοια η εμφάνιση και η πειθώ του Μεγάλου Βασιλείου, που ο Έπαρχος καταπραύνθηκε χωρίς να θελήσει να πάρει τα δώρα. Γύρισαν πίσω χαρούμενοι κι ο άγιος Βασίλειος πήρε να τους ξαναδώσει τα πολύτιμα αντικείμενα τους. Ο χωρισμός όμως ήταν δύσκολος γιατί είχαν προσφέρει πολλά όμοια αντικείμενα, δηλαδή δαχτυλίδια, νομίσματα κ.λ.π. Ο Βασίλειος τότε σκέφθηκε ένα θαυματουργό τρόπο: Διέταξε να κατασκευασθούν το απόγευμα του Σαββάτου μικρές πίτες και μέσα σε καθεμιά τοποθέτησε από ένα αντικείμενο. Την επόμενη μέρα έδωσε από μία σε κάθε Χριστιανό. Και τότε έγινε το θαύμα! Μέσα στην πίτα του βρήκε ο καθένας ό,τι είχε προσφέρει! Από τότε, λέει η παράδοση, κάθε χρόνο, στη γιορτή του αγίου Βασιλείου, κάνουμε κι εμείς πίτες και βάζουμε μέσα νομίσματα.

Η Βασιλόπιτα αποτελεί το κατεξοχήν Πρωτοχρονιάτικο έθιμο μας. Είναι ένα έθιμο που το συναντάμε σε ολόκληρο τον Ελλαδικό χώρο με αρκετές βέβαια παραλλαγές που έχουν να κάνουν κυρίως με τη σύστασή της. Έτσι σε κάποια μέρη είναι κέικ ή τσουρέκι, σε άλλα αλμυρή ή γλυκιά πίτα με φύλλα ενώ σε κάποια άλλα είναι ψωμί σαν το Χριστόψωμο. Κοινό στοιχείο πάντως της διακόσμησης είναι ένας σταυρός και η αναγραφή του έτους. Σε όλες πάντως τις περιπτώσεις η Βασιλόπιτα είναι στρογγυλή και μέσα της κρύβει ένα φλουρί.

Η βασιλόπιτα είναι συνδυασμός του «εορταστικού άρτου» και του «μελιπήκτου» των αρχαίων προσφορών, τόσο προς τους θεούς όσο και προς τους νεκρούς ή τους κακούς δαίμονες για την εξασφάλιση της υγείας, της καλής τύχης και της ευλογίας του Αγίου Βασιλείου.

Στην πλειοψηφία τους οι Έλληνες κόβουν τη βασιλόπιτα αμέσως μετά την αλλαγή του χρόνου. Σε μερικές όμως, περιοχές της Ελλάδας η Βασιλόπιτα κόβεται στο μεσημεριανό τραπέζι, ανήμερα του Αγίου Βασιλείου την 1η Ιανουαρίου. Όποτε πάντως και αν κοπεί, ακολουθείται το ίδιο εθιμοτυπικό: Ο νοικοκύρης την σταυρώνει τρεις φορές με ένα μαχαίρι και μετά αρχίζει να κόβει τα κομμάτια. Το πρώτο είναι του Χριστού, το δεύτερο της Παναγίας, το τρίτο του Αγίου Βασιλείου, το τέταρτο του σπιτιού και ακολουθούν τα κομμάτια των μελών της οικογένειας με σειρά ηλικίας.

Πρωτόπιτα Κοζάνης

Το έθιμο της κοπής της βασιλόπιτας είναι απόγονος πανάρχαιων εθίμων τα οποία συγχωνεύτηκαν και προσαρμόστηκαν στις επιταγές της χριστιανικής παράδοσης. Το τυχερό νόμισμα υπήρξε μετεξέλιξη αναλόγων συνηθειών στα ελληνικά Κρόνια και τα ρωμαϊκά Σατουρνάλια. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι το έθιμο ήταν ήδη από τους Ρωμαϊκούς χρόνους γνωστό στην Ελλάδα,

εντοπισμένο κυρίως στη Δυτική Μακεδονία, κι από κει ταξίδεψε προς την Ευρώπη περνώντας ιδιαίτερα από τη Βοσνία.

Όσο για την πίτα, αυτή φαίνεται ότι αποτελεί συνδυασμό δύο επίσης αρχαίων εθίμων των οποίων ο πυρήνας συνδέονταν με την τελετουργική παράθεση και στη συνέχεια κατανάλωση άρτων κυρίως και «πλακούντων» (πιτών). Πρόκειται κατά πρώτον για τον «εορταστικό άρτο», που σε μεγάλες αγροτικές γιορτές οι πρόγονοί μας πρόσφεραν σαν απαρχή στους θεούς, κυρίως στη Δήμητρα και στον Απόλλωνα, για να εξασφαλίσουν με μαγικό και λατρευτικό τρόπο υγεία, δύναμη και ευετηρία. Και κατά δεύτερον για τις εξευμενιστικές «μειλίχιες προσφορές» από μέλι και άλλα ηδύσματα στους δαίμονες και τους θεούς του Άδη. Παραλλαγή του τελευταίου αποτελούν και οι γλυκές προσφορές στους νεκρούς, κυρίως σε πλακούντες και μελίπηκτα (γλυκά με μέλι), που τα πήγαιναν στους τάφους ή τα χρησιμοποιούσαν στα νεκρόδειπνα. Τα εδέσματα αυτά είχαν σαν σκοπό την ομοιοπαθητική πορεία προς το ηδύ αλλά και τον εκβιασμό της Τύχης να είναι γλυκιά και ευχάριστη

Είναι λοιπόν τουλάχιστον περίεργο το γεγονός ότι, αντίθετα με τις περισσότερες περιοχές της χώρας μας, στην Κοζάνη δε συνήθιζαν να κόβουν γλυκιά βασιλόπιτα πάνω στο γύρισμα του χρόνου, τουλάχιστον μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Αν υπήρχε σε παλαιότερες κοινωνικές ομάδες που έζησαν στην περιοχή και σταδιακά ατόνησε δεν είμαι σε θέση να ξέρω. Η ανάγκη όμως του λαϊκού ανθρώπου να μαντέψει ποιο μέλος της οικογένειας θα ήταν ο τυχερός ή η τυχερή της χρονιάς δεν έμενε ανικανοποίητη. Η αγιοβασιλιάτικη πίτα με τον «παρά» ήταν το βασικό φαγητό της πρώτης μέρας της νέας χρονιάς. Στα περισσότερα σπίτια την έφκιαναν με κιμά, κομμένο στο ξύλο με το τσεκούρι όπως και τα γιαπράκια – ένα φαγητό πλούσιο και χορταστικό, ό,τι χρειαζόταν για να αρχίσει πλουσιοπάροχα η καινούργια χρονιά, και με μαγικό και ομοιοπαθητικό τρόπο να εξασφαλιστεί μπόλικο και καλό φαγητό όλο το χρόνο.

Μαζευόταν λοιπόν όλη η οικογένεια γύρω από το τραπέζι τ' Αϊ-Βασιλιού το μεσημέρι, και αφού έτρωγαν βιαστικά λίγη κοτόσουπα για πρόφταση, έκοβαν την πίτα. Με χαρακτηριστική ιεροπρέπεια και αγνοώντας την ανυπομονησία των παιδιών, ο μεγαλύτερος άντρας της οικογένειας, πατέρας ή παππούς, έφερνε τρεις γύρους το «σνι», στη συνέχεια έκοβε την πίτα στα τέσσερα σχηματίζοντας έτσι ένα σταυρό, και κατόπιν χώριζε από ένα φιλί για τον καθένα με καθορισμένη σειρά: πρώτα για το Χριστό ή τον Αϊ-Βασίλη, σαφής απήχηση του πανάρχαιου αναθηματικού της ρόλου, ύστερα για το «βιο», επίκληση για ευετηρία και ευγονία, και τέλος ένα για κάθε μέλος της οικογένειας με αυστηρή τήρηση της ηλικιακής ιεραρχίας: πρώτα οι παππούδες, μετά οι υπόλοιποι ενήλικες και τέλος τα παιδιά. Δεν παρέλειπαν βέβαια να βγάλουν κομμάτι και για τους ταξιδιώτες ή τους ξενιτεμένους, η απουσία των οποίων ήταν περισσότερο αισθητή αυτές τις χρονιάρες μέρες.

Το έθιμο ήταν ιδιαίτερα αγαπητό στους μικρότερους ένοικους του σπιτιού, οι οποίοι μόλις συνέρχονταν λίγο από το ξεπάγιασμα στα Σούρβα δε σταματούσαν να ρωτούν «πότε θα κόψουμε την πίτα;» Οι προσδοκίες πολλές, και η τύχη σκληρή σε όλους πλην ενός. Γι' αυτό δεν ήταν λίγες οι φορές που οι μάνες έχωναν έναν ή και παραπάνω ψευτο-παράδες επί τόπου στα κομμάτια των άτυχων, γιατί δεν άντεχαν να βλέπουν στα μάτια τους την

απογοήτευση να διαδέχεται τη χαρά της προσμονής. Χώρια τα κλάματα και τα ποδαρίσματα...

Ακολουθούσαν ευχές και φαγοπότι. Στις μεγάλες οικογένειες όπου τα κομμάτια ήταν αναγκαστικά πολύ μικρότερα από το κανονικό, συνήθιζαν να τρώνε πρώτα τη γέμιση με ψωμί για να φτουράει, στη συνέχεια τα φύλλα και τελευταίο τον «κόθαρο» (την άκρη), το πιο περιζήτητο κομμάτι. Μετά το τέλος του γεύματος η οικοδέσποινα «εξαγόραζε» τον παρά από τον τυχερό της ημέρας, για να τον ξαναφυλάξει ως την επόμενη χρονιά στα εικονίσματα ή σε κάποιο άλλο σίγουρο μέρος. Βλέπετε ο παράς δεν ήταν ένα συνηθισμένο νόμισμα. Έπρεπε να είναι χρυσό ή ασημένιο να έχει δηλαδή στιλπνό και λαμπερό χρώμα, που είναι αντιβασκάνιο. Γι' αυτό και στις περισσότερες περιπτώσεις χρησιμοποιούσαν κανένα χρυσό φλουρί ή κανένα ασημένιο τούρκικο κέρμα, που αποτελούσε παλιό οικογενειακό κειμήλιο και έπρεπε φυσικά να ξαναμπεί στη θέση του.

Η σημερινή πρωτοχρονιάτικη εικόνα με την οικογένεια γύρω από την Αγιοβασιλιάτικη πίτα δεν έχει αλλάξει πολύ, εξωτερικά τουλάχιστον. Αυτό που κυρίως λείπει είναι η λαχτάρα για το καλό φαγητό μιας ξεχωριστής ημέρας. Τη θέση της έχει πάρει η νύστα και η βαρυστομαχιά κυρίως των μεγάλων που, έχοντας γυρίσει τις πρωινές ώρες από τα κέντρα και τα ρεβεγιόν, δε βλέπουν την ώρα να παν να «μισμιριάσν»...

Ο Αγιασμός των υδάτων

Η νίκη του φωτός απέναντι στο σκοτάδι και ένα νέο ξεκίνημα της ανθρωπότητας που σηματοδοτείται από τοχριστιανικό βάπτισμα και τον αγιασμό του κόσμου κυριαρχούν ως συμβολισμοί στη γιορτή των Θεοφανείων και στα έθιμα που τη συνοδεύουν.

Στον αγιασμό των υδάτων και το περιεχόμενο των μεταμφίσεων που κυριαρχούν και πάλι στα εορταστικά δρώμενα συνυπάρχουν στοιχεία που ξορκίζουν το κακό, συνθήκες που σηματοδοτούν την αύξηση της διάρκειας της ημέρας και τη μείωση της διάρκειας της νύχτας, αλλά και αναπαραστάσεις παραδοσιακού γάμου.

«Σε αυτό το πλαίσιο, το νέο ξεκίνημα της ανθρωπότητας καταλύει μεν τον παγανισμό και τις αρχές ενός ειδωλολατρικού κόσμου, ωστόσο δίνει ένα άλλο πνευματικό νόημα και περιεχόμενο σε πολλά από αυτά τα στοιχεία που διατηρούνται από την εκκλησία» επισημαίνει στο ΑΠΕ – ΜΠΕ ο καθηγητής του Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μιχαήλ Τρίτος.

«Η γιορτή των Θεοφανείων και το μήνυμά της ξεπερνούν τις στενές χωροχρονικές συναρτήσεις και αποσκοπούν να εντάξουν τον άνθρωπο στο μεγάλο μυστήριο της σωτηρίας. Είναι τομές μέσα στον ιστορικό χρόνο που τον αγκαλιάζουν και τον κάνουν αιωνιότητα, είναι μεγάλα ορόσημα με

μοναδική λυτρωτική σημασία για τον πιστό. Έτσι ο χρόνος για τον άνθρωπο που συμμετέχει στον γιορταστικό κύκλο της Εκκλησίας δεν είναι μια μονότονη ροή ωρών ημερονυκτίων, εβδομάδων, μηνών και ετών, αλλά ενταγμένος στη λυτρωτική διάσταση αυτών των ημερών, του μεταφέρει το μήνυμα της εν Χριστώ αναγεννήσεως» επισημαίνει χαρακτηριστικά ο κ. Τρίτος.

Ο ίδιος υπογραμμίζει ότι η γιορτή των Θεοφανείων ή Επιφανείων ή Αγίων Φώτων είναι η αρχαιότερη μετά το Πάσχα δεσποτική γιορτή και το θέμα της είναι η βάπτισμα του Ιησού Χριστού από τον Ιωάννη τον Πρόδρομο στον Ιορδάνη ποταμό, η φωνή του πατέρα για τον υιό και η κάθοδος του Αγίου Πνεύματος με τη μορφή του περιστεριού.

«Οι εθνικοί της Αιγύπτου και της Αραβίας γιόρταζαν το χειμερινό ηλιοστάσιο το οποίο κατά τους αρχαίους υπολογισμούς συνέπιπτε με την έκτη Ιανουαρίου και την αρχόμενη – με την αύξηση της ημέρας – νίκη του φωτός κατά του σκότους. Στις αρχές του 3ου αιώνα πρώτοι οι αιρετικοί οπαδοί του Βασιλείου επιχείρησαν την αντικατάσταση της ειδωλολατρικής αυτής γιορτής με τη γιορτή της βαπτίσεως του Χριστού.

Λίγο αργότερα η εκκλησία της ανατολής καθόρισε την 6η Ιανουαρίου ως ημέρα γιορτής των Επιφανείων ή Θεοφανείων. Έτσι στην επιφάνεια των ψευδών θεών και αυτοκρατόρων η χριστιανική Εκκλησία αντέταξε την επιφάνεια του αληθινού θεού και βασιλέως Χριστού» τονίζει.

Σε πόλεις και χωριά πραγματοποιείται κάθε χρόνο ο καθιερωμένος αγιασμός των υδάτων, με την κατάδυση του Τιμίου Σταυρού, σε ανάμνηση της Βάπτισμας του Ιησού Χριστού στον Ιορδάνη ποταμό από τον Άγιο Ιωάννη τον Βαπτιστή.

Αρκετοί τολμηροί κολυμβητές αφηφούν τις χαμηλές θερμοκρασίες και βουτούν σε θάλασσες, ποτάμια και δεξαμενές προκειμένου να πιάσουν το σταυρό και να λάβουν την ευλογία του ιερωμένου.